

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Δικαιοφιλοσοφικῆς καὶ Δικαιοϊστορικῆς Ἑρεῦνης

AKTEN

der Griechischen Gesellschaft für Rechtsphilosophische und Rechtshistorische Forschung

ACTES

de la Société Hellénique de Recherche Philosophique et Historique du Droit

ATTI

della Società Ellenica di Ricerca Filosofica e Storica del Diritto

Τόμος / Band / Tome / Volume

9B

Ἐνέργημα, τυχαῖο καὶ δίκαιο

Εἰσηγήσεις ἀνακοινωθεῖσες
εἰς τὸ Διεπιστημονικὸ Φροντιστήριον 2017-2018,
δημοσιευόμενες τῇ ἐπιμελείᾳ

**Ἰ. Στράγγα/Fr. Belvisi/Ἀντ. Χάνου/
Διον. Μοσχόπουλου/Δημ. Πυργάκη/Βικτ. Βασιλοπούλου**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Duncker & Humblot · Berlin

L'Harmattan
PARIS-TORINO-BUDAPEST

Ἐνέργημα, τυχαῖο καὶ δίκαιο

Akt, Zufall und Recht

Acte, hasard et droit

Atto, caso fortuito e diritto

Akt, Zufall und Recht

Referate

gehalten am Interdisziplinären Seminar 2017-2018,
herausgegeben von

**J. Strangas/Fr. Belvisi/Ant. Chanos/
Dion. Moschopoulos/Dim. Pyrgakis/Vict. Vasilopoulou**

Acte, hasard et droit

Rapports

présentés au Séminaire Interdisciplinaire 2017-2018,
publiés par les soins de

**J. Strangas/Fr. Belvisi/Ant. Chanos/
Den. Moschopoulos/Dim. Pyrgakis/Vict. Vasilopoulou**

Atto, caso fortuito e diritto

Relazioni

presentate al Seminario Interdisciplinare 2017-2018,
pubblicate a cura di

**J. Strangas/Fr. Belvisi/Ant. Chanos/
Dion. Moschopoulos/Dim. Pyrgakis/Vict. Vasilopoulou**

PAPAZISSIS PUBLISHERS

Duncker & Humblot · Berlin

L'Harmattan
PARIS-TORINO-BUDAPEST

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Δικαιοφιλοσοφικῆς καὶ Δικαιοϊστορικῆς Ἑρεῦνης

AKTEN

der Griechischen Gesellschaft für Rechtsphilosophische und Rechtshistorische Forschung

ACTES

de la Société Hellénique de Recherche Philosophique et Historique du Droit

ATTI

della Società Ellenica di Ricerca Filosofica e Storica del Diritto

Τόμος / Band / Tome / Volume

9B

Ἐνέργημα, τυχαῖο καὶ δίκαιο

Εἰσηγήσεις ἀνακοινωθεῖσες
εἰς τὸ Διεπιστημονικὸ Φροντιστήριον 2017-2018,
δημοσιευόμενες τῇ ἐπιμελείᾳ
**Ἰ. Στράγγα/Fr. Belvisi/Ἀντ. Χάνου/
Διον. Μοσχόπουλου/Δημ. Πυργάκη/Βικτ. Βασιλοπούλου**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Duncker & Humblot · Berlin

L'Harmattan
PARIS-TORINO-BUDAPEST

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2121/1993 και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν.100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Alle Rechte, auch die des Nachdrucks von Auszügen, der photomechanischen Wiedergabe und der Übersetzung, vorbehalten.

Tous droits de traduction, de reproduction et d'adaptation réservés pour tous les pays.

© 2023

Ελληνική Εταιρεία Δικαιοφιλοσοφικής και Δικαιοϊστορικής Ερεύνης
(οδός Θ. Νικήτα 7 - 11526 Αθήνα)
Griechische Gesellschaft für Rechtsphilosophische und Rechtshistorische Forschung
(Th. Nikita Str. 7 - 11526 Athen)
Société Hellénique de Recherche Philosophique et Historique du Droit
(7, rue Th. Nikita - 11526 Athènes)
Società Ellenica di Ricerca Filosofica e Storica del Diritto
(Via Th. Nikita, 7 - 11526 Atene)

Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ	Papazissis Publishers S.A.
Νικηταρά 2 & Εμμ. Μπενάκη, 10678 Αθήνα	2 Nikitara str., 10678 Athens
Τηλ.: (+30) 210 38.22.496, (+30) 210.38.38.020	Tel.: (+30) 210 38.22.496, (+30) 210.38.38.020
Fax.: (+30) 210 38.09.150	Fax.: (+30) 210 38.09.150

<http://www.papazissi.gr> • e-mail: papazisi@otenet.gr

ISBN 978-960-02-4401-4 SET 978-960-02-4399-4 (Εκδόσεις Παπαζήση)

Verlag Duncker & Humblot GmbH
Carl-Heinrich-Becker-Weg 9, D-12165 **Berlin**
Tel.: (+49) (0)30 79 00 06-0, Fax.: (+49) (0)30 79 00 06-31
e-mail: verlag@duncker-humblot.de • info@duncker-humblot.de
ISBN 978-3-428-19371-4 SET 978-3-428-89371-3 (Verlag Duncker & Humblot)

Éditions L' Harmattan
5-7, rue de l' École Polytechnique, 75005 **Paris**
Tel: (+33) 140467910, Fax.: (+33) 143258203
<http://www.editions-harmattan.fr> • e-mail: harmattan1@wanadoo.fr
ISBN 978-2-336-49186-8 (Éditions L' Harmattan)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την δημοσίευση του παρόντος 9ου Τόμου –ο οποίος σύγκειται εκ δύο Ημιτόμων (Α και Β)– η «Έλληνική Έταιρεία Δικαιοφιλοσοφικής καὶ Δικαιοϊστορικής Έρεűνης» εκδηλώνει την –παρ’ όλες τις εξωγενείς αντιξοότητες¹– σταθερή προσήλωσή της στην υλοποίηση του στόχου της, που έγκειται στην έκδοση των Πεπραγμένων της.

Οι μελέτες, που δημοσιεύονται εις τον παρόντα 9ον Τόμο Πεπραγμένων της «Έταιρείας», αποδίδουν κατά βάση τις Εισηγήσεις που παρουσιάσθηκαν εις το Διεπιστημονικό Φροντιστήριο Φιλοσοφίας και Ιστορίας του Δικαίου, το οποίο διοργανώθηκε κατά τα έτη 2017 και 2018². Η χρησιμοποίηση δε εν προκειμένω της εκφράσεως «κατά βάση» δικαιολογείται ειδικώτερα εν όψει των εξής δεδομένων:

- Δεν περιλαμβάνονται στον παρόντα Τόμο ωρισμένες μελέτες, ως προς τις οποίες παρά το γεγονός, ότι εις το ως άνω Διεπιστημονικό Φροντιστήριο ανακοινώθηκαν προφορικός ομώνυμες Εισηγήσεις, τελικώς δεν παρεδόθησαν εμπροθέσμως είτε δεν παρεδόθησαν υπό τους τασσόμενους υπό της «Έταιρείας» όρους γραπτά κείμενά τους προς δημοσίευση.
- Αλλά και των δημοσιευμένων μελετών τα κείμενα δεν συμπίπτουν πλήρως προς εκείνα των ομωνύμων Εισηγήσεων, όπως τα τελευταία παρουσιάσθηκαν εις τις οικείες Συνεδρίες του περί ου ο λόγος Διεπιστημονικού Φροντιστηρίου· καθ’ όσον εις πολλές περιπτώσεις έχουν γίνει επιγενομένως βελτιώσεις είτε προσθαιρέσεις.
- Εξ άλλου, η σειρά, με την οποία έχουν δημοσιευθεί οι προκείμενες μελέτες, δεν συμπίπτει πλήρως με την σειρά της πραγματοποιηθείσης ανακοινώσεως των αντιστοίχων Εισηγήσεων (η διαφορά δε αυτή εξηγείται εκ του ότι η σειρά

¹ Τέτοιες (ουσιώδεις, άλλ’ όχι τις μόνες) αντιξοότητες απετέλεσαν η εκδηλωθείσα από του έτους 2019 πανδημία του κορωνοϊού και οι επιπτώσεις της στην κοινωνική και οικονομική ζωή.

² Κατ’ ακρίβειαν, το περί ου ο λόγος Διεπιστημονικό Φροντιστήριο διεξήχθη υπό τον γενικόν τίτλο «Ενέργημα, τυχαίότης καὶ δίκαιο». Αλλ’ όπως συνειδητοποιήθηκε εκ των υστέρων, το σύστοιχο του ενεργήματος συνιστά όχι η τυχαίότης (ως αφηρημένη ιδιότης) αλλά το τυχαίο (δηλαδή το τυχαίως επισυμβαίνον γεγονός)· ου ένεκεν η προτιμηθείσα εις τον παρόντα Τόμο Πεπραγμένων διατύπωση του τίτλου του ως «Ενέργημα, τυχαίο καὶ δίκαιο».

ανακοινώσεως των Εισηγήσεων είχε εν μέρει διαμορφωθεί –αναποφεύκτως– και επί τη βάσει άσχετων παραγόντων και δη των (εν όψει και των λοιπών υποχρεώσεών τους) χρονικών δυνατοτήτων των εισηγητών, ενώ την σειρά των προκειμένων μελετών «υπαγόρευσε» αποκλειστικώς η ανάγκη επιστημονικής συστηματικότητας).

– Είναι, τέλος, αυτονόητο, ότι το περιεχόμενο των επί μέρους δημοσιευμένων εδώ μελετών (που αποδίδουν αντίστοιχες ανακοινωθείσες Εισηγήσεις) απηχεί τις απόψεις των συντακτών τους³.

Το –απηχούμενο και στον τίτλο του παρόντος Τόμου⁴– γενικό θέμα του λεχθέντος Διεπιστημονικού Φροντιστηρίου των ετών 2017 και 2018 συνιστά ούτως ειπείν απώτερη νοηματική προέκταση του –αποτελούντος και τον τίτλο του 3ου Τόμου Πεπραγμένων– γενικού θέματος του Διεπιστημονικού Φροντιστηρίου Φιλοσοφίας και Ιστορίας του Δικαίου των ετών 2004 και 2005 («Έννοιες ελευθερίας και δίκαιο»). Καθ’ όσον το ενέργημα αποτελεί την κατά κυριολεξίαν εκδήλωση της ελευθερίας· η δε τυχαίότης είτε συμπτωσιακότης –που φέρεται ως ιδιότης ωρισμένων συμβαινόντων– επενεργεί, κατ’ αποτέλεσμα, ως εμπόδιο περί την υλοποίηση της ελευθερίας (τόσον μάλιστα, ώστε η επιτέλεση του ενεργήματος εμφανίζεται ενίοτε ως διακινδύνευση, ως «ρίσκο»)⁵.

Το ερώτημα, που τίθεται είναι άν το περί ου ο λόγος εμπόδιο είτε όριο –που εκφαινεται από της σκοπιάς του πεπερασμένου ελλόγου όντος προεχόντως ως μη προβλέψιμο– ανάγεται σε αδυναμία του υποκειμένου ή σε ιδιομορφίαν

³ Το ίδιο ισχύει ως προς την γλωσσική μορφή που επιλέγεται εις εκάστην μελέτην (ειδικώτερα –προκειμένου περί του ελληνικού κειμένου μελετών ή περιλήψεων– η επιλογή μεταξύ καθαρευούσης, δημοτικής ή μικτής γλώσσης) καθώς και ως προς τον τρόπο γραφής (ήτοι, προκειμένου μεν περί του ελληνικού κειμένου μελετών ή περιλήψεων, η επιλογή μεταξύ πολυτονικού και μονοτονικού τρόπου γραφής, προκειμένου δε περί γερμανικών μελετών ή περιλήψεων, η επιλογή μεταξύ του λεγομένου «παλαιού» τρόπου γραφής και του λεγομένου «νέου» τρόπου γραφής, ο οποίος χαρακτηρίζεται ιδίως εκ της εις μέγα βαθμόν αντικαταστάσεως του γράμματος β διά χρησιμοποίησεως δύο s).

⁴ Πρβλ. πάντως και ανωτέρω υποσ. 2.

⁵ Ενδιαφέρον θα είχε και μία συγκριτική γλωσσολογική θεώρηση των διαφόρων λέξεων των ευρωπαϊκών γλωσσών, που υποδηλώνουν το τυχαίο, (η οποία θα έδειχνε επί παραδείγματι, ότι η αραβική ρίζα, εκ της οποίας εκπορεύθηκε η γαλλική λέξη «hasard», απετέλεσε πιθανότατα και την μήτρα γενέσεως της ελληνικής λέξεως «ζάρν»). Αλλά παρόμοια ενδελεχής γλωσσολογική θεώρηση –και μάλιστα με αξίωση πληρότητος– δεν μπορεί, βεβαίως, να επιχειρηθεί εις τα πλαίσια του παρόντος έργου.

αυτού τούτου του αντικειμένου. Ιδού πεδίων δόξης λαμπρό για την φιλοσοφική διάνοηση αλλά και για τις ειδικές επιστήμες (με προεξάρχοντα παραδείγματα –προκειμένου περί των τελευταίων– την λεγόμενη αρχή της απροσδιοριστίας (γερμαν. *Unschärferelation*), εις την σφαίρα των φυσικών επιστημών, και τα αδικήματα διακινδυνεύσεως καθώς επίσης την έννοια της ανωτέρας βίας, εις την σφαίρα των ηθικών είτε κοινωνικών επιστημών). Αυτό δε το πεδίων επιχειρεί να διαφωτίσει έτι περαιτέρω και ο παρών Τόμος Πεπραγμένων.

Η «Ελληνική Έταιρεία Δικαιοφιλοσοφικής καὶ Δικαιοϊστορικής Έρεύνης» επιθυμεί να εκφράσει τις θερμές ευχαριστίες της προς τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών, ο οποίος απεφάσισε (δια του Διοικητικού Συμβουλίου του) να απονεμίει προς την «Έταιρεία» χορηγίαν προκειμένου να καλυφθεί ένα μέρος των εξόδων εκτυπώσεως του παρόντος Τόμου Πεπραγμένων –πράγμα, το οποίο και περιποιεί συνάμα εξαιρετικήν τιμήν στην «Έταιρεία»–. Επιθυμεί δε περαιτέρω να εκφράσει επίσης θερμές ευχαριστίες προς το Goethe-Institut Αθηνών, το Γαλλικό Ινστιτούτο Ελλάδος και το Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών για την εν γένει συνδρομή τους στην υλοποίηση της Δημερίδας της 23ης/24ης Νοεμβρίου 2017 (συμπεριλαμβανομένης και της διαθέσεως των Αιθουσών τους προς τούτο).

Οι Επιμελητές εκδόσεως

Ιωάννης Στράγγας

τέως Καθηγητής Πανεπιστημίου,
Δικηγόρος
Πρόεδρος της «Έταιρείας»

Αντώνης Χάνος

Αναπληρωτής Καθηγητής,
του Παντείου Πανεπιστημίου
Μέλος του Δ.Σ. της «Έταιρείας»

Δημήτριος Πυργάκης

Πάρεδρος
του Συμβουλίου της Επικρατείας
Μέλος της «Έταιρείας»

Francesco Belvisi

Αναπληρωτής Καθηγητής
του Πανεπιστημίου της Μοδένας
και του Regium Αιμιλίας

Διονύσης Μοσχόπουλος

Καθηγητής
του Ιονίου Πανεπιστημίου
Αντιπρόεδρος της «Έταιρείας»

Βικτώρια Βασιλοπούλου

Κοινωνιολόγος, τέως Διευθύντρια
Σχολικής Μονάδας
Ταμίας της «Έταιρείας»

VORWORT

Mit der Veröffentlichung des vorliegenden 9. Bandes –der aus zwei Halbbänden (A und B) besteht– zeigt die „Griechische Gesellschaft für rechtsphilosophische und rechtshistorische Forschung“ ihren –trotz aller äußeren Widrigkeiten¹ realisierten– unerschütterlichen Einsatz für die Verwirklichung ihres Ziels, das darin besteht, ihre Akten herauszugeben.

Die Studien, die im vorliegenden 9. Band der Akten der „Gesellschaft“ veröffentlicht werden, geben grundsätzlich Referate, die am Interdisziplinären Seminar von Rechtsphilosophie und Rechtsgeschichte 2017/2018 gehalten wurden², wieder. Die Verwendung des Ausdrucks „*grundsätzlich*“ ist in diesem Fall insbesondere angesichts der folgenden Gegebenheiten gerechtfertigt:

- Es sind im vorliegenden Band bestimmte Studien nicht enthalten, in bezug auf welche schriftliche Texte zur Veröffentlichung nicht rechtzeitig bzw. nicht gemäß den von der „Gesellschaft“ festgelegten Bedingungen geliefert wurden, obwohl am oben genannten Interdisziplinären Seminar mündlich Referate mit gleichlautenden Titeln gehalten worden sind.
- Aber selbst die Texte der veröffentlichten Studien stimmen nicht vollkommen mit denen der mit gleichlautenden Titeln versehenen Referate überein, wie letztere in den entsprechenden Sitzungen des oben genannten Interdisziplinären Seminars vorgetragen worden sind, da in vielen Fällen nachträgliche Verbesserungen bzw. Ergänzungen oder Streichungen vorgenommen wurden.
- Außerdem stimmt die Reihenfolge, in der die betreffenden Studien veröffentlicht sind, nicht vollständig mit der Reihenfolge überein, in der die entsprechenden Referate vorgetragen wurden (wobei sich dieser Unterschied aus der Tatsache erklärt, daß die Reihenfolge, in der die Referate vorgetragen wurden, teilweise zwangsläufig durch fremde Faktoren und insbesondere durch die zeitlichen Möglichkeiten

¹ Solche (erhebliche, aber nicht die einzigen) Widrigkeiten waren die seit 2019 entstandene Coronavirus-Pandemie und deren Auswirkungen auf das soziale und wirtschaftliche Leben.

² Genau genommen lief das genannte Interdisziplinäre Seminar, zumindest was die in griechischer Sprache angegebene Fassung desselben angeht, unter den Generaltitel „Akt, Zufälligkeit und Recht“. Wie es aber im nach hinein realisiert wurde, hält dem Akt nicht die Zufälligkeit (als abstrakte Eigenschaft), sondern der Zufall (d.h. das zufälligerweise stattfindende Ereignis) Widerpart; deswegen wurde gerade vorgezogen, auch in griechischer Sprache den Titel des vorliegenden Aktenbandes in der Form „Akt, Zufall und Recht“ zu formulieren.

der Vortragenden (angesichts auch ihrer sonstigen Verpflichtungen) diktiert wurde, während die Reihenfolge der in diesem Band publizierten Studien ausschließlich auf Grund der Notwendigkeit wissenschaftlicher Systematik bestimmt wurde).

– Es versteht sich schließlich von selbst, daß der Inhalt der einzelnen hier veröffentlichten Studien (welche entsprechende gehaltene Referate wiedergeben) die Ansichten ihrer Verfasser widerspiegeln³.

Das auch im Titel des vorliegenden Bandes aufgegriffene⁴ Generalthema des besagten Interdisziplinären Seminars der Jahre 2017 und 2018 stellt sozusagen eine weiterliegende sinnmäßige Fortsetzung des Generalthemas des Interdisziplinären Seminars von Rechtsphilosophie und Rechtsgeschichte der Jahre 2004 und 2005 („Freiheitsbegriffe und Recht“) dar, das auch den Titel des 3. Bandes der Akten bildet. Denn der Akt bildet im wahrsten Sinne des Wortes die Manifestation der Freiheit; die Zufälligkeit bzw. Kontingenz hingegen –die als eine Eigenschaft bestimmter Ereignisse angesehen wird– wirkt, der Sache nach, als Hindernis im Hinblick auf die Verwirklichung der Freiheit (tatsächlich sogar so sehr, daß die Ausführung des Aktes manchmal als Gefährdung, als „Risiko“ auftritt).

Es stellt sich nun die Frage, ob das derartige Hindernis bzw. Schranke, das bzw. die aus der Sicht des endlichen Vernunftwesens vornehmlich als etwas Unvorhersehbares erscheint, auf eine Schwäche des Subjekts oder auf eine Eigentümlichkeit des Objekts selbst zurückzuführen ist. Hierin liegt ein glänzendes Ruhmesfeld sowohl für das philosophische Denken als auch für die Spezialwissenschaften (mit herausragenden Beispielen –was letztere anbetrifft– die sogenannte Unschärferelation auf dem Gebiet der Naturwissenschaften und die Gefährdungsdelikte sowie den Begriff der höheren Gewalt im Bereich der Geistes- bzw. Sozialwissenschaften). Das ist ja auch gerade das Feld, das der vorliegende Aktenband weiter zu beleuchten versucht.

³ Dasselbe gilt für die Sprachform, die in jeder Studie gewählt wird (insbesondere –was den griechischen Text von Studien oder Zusammenfassungen angeht– für die Wahl zwischen der sogenannten gereinigten (katharevousa), der volkstümlichen (dimotiki) oder der gemischten Sprache) sowie für die Schreibweise (nämlich, was den griechischen Text von Studien oder Zusammenfassungen angeht, für die Wahl zwischen der polytonen und der monotonen Schreibweise, und, was den deutschen Text von Studien oder Zusammenfassungen angeht, für die Wahl zwischen der sogenannten „alten“ Schreibweise und der sogenannten „neuen“ Schreibweise, die insbesondere durch die Ersetzung, im hohen Grade, des Buchstabens ß durch die Benutzung von zwei s gekennzeichnet ist).

⁴ Vgl. gleichwohl auch oben Fußnote 2.

Die „Griechische Gesellschaft für rechtsphilosophische und rechtshistorische Forschung“ möchte der Athener Anwaltskammer herzlich dafür danken, daß diese durch deren Vorstand beschlossen hat, der „Gesellschaft“ einen Zuschuß zu gewähren, um einen Teil der Druckkosten dieses Bandes zu decken, was zugleich vor der „Gesellschaft“ als eine große Ehre empfunden wird. Sie möchte ferner dem Goethe-Institut Athen, dem Französischen Kulturinstitut Griechenland und dem Italienischen Kulturinstitut Athen für deren gesamte Mitwirkung bei der Veranstaltung der Tagung von 23./24. November 2017 (einschließlich des Zur-Verfügung-Stellens ihrer Konferenzsäle für die genannte Tagung) ihren herzlichen Dank zum Ausdruck bringen.

Die Herausgeber

Prof. i.R. Dr. **Johannes Strangas**
Rechtsanwalt
Präsident der „Gesellschaft“

Ass. Prof. Dr. **Francesco Belvisi**
(Universität Modena
e Reggio Emilia)

Ass. Prof. Dr. **Antonis Chanos**
(Panteion-Universität)
Mitglied des Verwaltungsrates
der „Gesellschaft“

Prof. Dr. **Dionysis Moschopoulos**
(Ionische Universität)
Vize-Präsident
der „Gesellschaft“

Dimitrios Pyrgakis
Richter am griechischen Staatsrat
Mitglied der „Gesellschaft“

Viktoria Vasilopoulou
Soziologin,
chem. Schuleinheitsdirektorin
Schatzmeisterin der „Gesellschaft“

AVANT-PROPOS

Avec la publication du présent 9ème Tome –qui est réparti en deux volumes (A et B)– la «Société Hellénique de recherche philosophique et historique du droit» manifeste son intention ferme de réaliser –malgré nombreuses adversités extrinsèques¹– son vœu de procéder à la publication de ses Actes.

Les études publiées dans le présent 9ème Tome des Actes de la « Société »

¹ Des adversités significatives, (mais il y en a aussi eu d'autres) ont consisté en la pandémie

reproduisent pour l'essentiel les rapports qui ont été présentés au sein du Séminaire Interdisciplinaire de philosophie du droit et d'histoire du droit des années 2017 et 2018². L'emploi des mots « *pour l'essentiel* » se justifie, notamment, au vu des éléments suivants:

– Ce Tome ne contient pas certains rapports qui, bien qu'ils aient été présentés oralement audit Séminaire Interdisciplinaire, n'ont pas été finalement soumis pour impression ou bien n'ont pas été soumis de manière respectant les conditions fixées par la « Société ».

– Par ailleurs, le contenu de certains des textes publiés ne correspond pas exactement à celui des rapports de même titre présentés oralement lors des séances correspondantes du Séminaire Interdisciplinaire précité: en effet, ils ont, dans de nombreux cas, fait l'objet d'améliorations, ou encore certains passages y ont été postérieurement ajoutés ou supprimés.

– En outre, l'ordre dans lequel les études sont publiées dans le présent Tome, ne correspond pas entièrement à celui dans lequel les rapports correspondants ont été présentés (cette différence est en partie due au fait que l'ordre de présentation des rapports avait entre autres été déterminé –de manière inévitable– en fonction d'éléments étrangers, notamment des horaires où les rapporteurs étaient disponibles, tandis que l'ordre dans lequel les textes sont publiés est, quant à lui, exclusivement dicté par le vœu de cohérence scientifique).

– Enfin, il va de soi que les seuls responsables du contenu des différentes études publiées dans le présent Tome (lesquelles reflètent les rapports correspondants qui avaient été présentés) sont leurs auteurs³.

du coronavirus qui s'est déclarée en 2019, avec les conséquences qu'elle a entraînées sur un plan social et économique.

² Plus précisément, ce Séminaire Interdisciplinaire s'est déroulé sous un intitulé général qui, du moins en ce qui concerne sa version utilisée en grec, signifiait autant que « Acte, fortuité et droit ». Toutefois, ainsi qu'il a été constaté par la suite, l'élément qui fait fonction de pendant face à l'acte, n'est pas la fortuité (en tant que qualité abstraite) mais le fortuit (c'est-à-dire le fait survenu de manière fortuite); ainsi avons-nous préféré de donner au présent Tome des Actes de la Société le titre « Acte, hasard et droit ».

³ Il en va de même pour le choix de la forme linguistique dans laquelle lesdites études sont écrites (à savoir, en ce qui concerne les études ou résumés en langue grecque, le choix entre la langue puriste (καθαρεύουσα), la langue démotique (δημοτική) et une langue mixte (μικτή)) ainsi que pour l'écriture choisie (à savoir, s'agissant des études ou résumés en langue grecque, le choix entre écriture polytonique ou écriture monotonique et, s'agissant des études ou résumés en langue

L'intitulé général du Séminaire Interdisciplinaire des années 2017 et 2018 précité –intitulé qui se reflète également dans le titre du présent Tome⁴– constitue, pour ainsi dire, un prolongement ultérieur du sens de l'intitulé du Séminaire Interdisciplinaire de philosophie du droit et d'histoire du droit des années 2004 et 2005 (« Notions de liberté et droit »), qui a également fourni son titre au 3ème Tome des Actes de la « Société ». En effet, l'acte constitue la manifestation proprement dite de la liberté, tandis que la fortune, voire la contingence, –qui est perçue comme qualité de certains faits– intervient, quant à son effet, comme un obstacle à la réalisation de la liberté (et ce à tel point que la réalisation de l'acte prend parfois la forme d'une prise de risque).

La question se pose dès lors de savoir si cet obstacle, voire cette limite, –qui, aux yeux de l'être raisonnable caractérisé par la finitude apparaît surtout, comme imprévisible– relève d'une incapacité du sujet ou d'une particularité de l'objet lui-même. Il y a là un magnifique défi pour la pensée philosophique, mais aussi pour les sciences spéciales (dans ces dernières, on trouve comme exemples illustres dans les sciences naturelles le principe d'incertitude (« Unschärferelation » en allemand), et dans les sciences morales ou sociales, les infractions de mise en danger ainsi que la notion de force majeure). C'est ce défi que le présent Tome entreprend de relever.

La « Société Hellénique de recherche philosophique et historique du droit » tient à adresser ses plus chaleureux remerciements au Barreau d'Athènes, qui a décidé (par l'intermédiaire de son Conseil de l'Ordre) de lui octroyer une subvention qui permet de financer une partie des frais d'impression du présent Tome et qui, dans le même temps, constitue un très grand honneur pour la « Société ». Elle souhaite en outre exprimer sa gratitude au Goethe-Institut d'Athènes, à l'Institut Français de Grèce et à l'Institut Italien de Culture d'Athènes pour leur concours à l'organisation du Colloque des 23/24 novembre 2017 (y compris pour la mise à disposition de leurs salles de conférences pour ledit Colloque).

allemande, le choix entre l'orthographe dite « ancienne » et l'orthographe dite « nouvelle », qui se caractérise notamment par l'abandon –dans une grande mesure– de la lettre « ß » au profit d'un double « s »).

⁴ Voir cependant la note de bas de page n° 2, ci-dessus.

Les chargés de l'édition

Jean Strangas

Professeur retraité,

Avocat

Président de la « Société »

Antonis Chanos

Professeur Associé

de l'Université Panteion

Membre du C. d'adm. de la « Société »

Dimitrios Pyrgakis

Maître des requêtes

du Conseil d'État hellénique

Membre de la « Société »

Francesco Belvisi

Professeur Associé

de l'Université de Modène

et de Reggio d'Émilie

Denis Moschopoulos

Professeur titulaire

à l'Université Ionienne

Vice-président de la « Société »

Victoria Vasilopoulou

Sociologue, ancienne Directrice

d'École primaire

Trésorière de la « Société »

PREFAZIONE

Con la pubblicazione del presente 9° Volume, costituito da due Tomi (A e B), la «Società Ellenica di ricerca filosofica e storica del diritto» manifesta la ferma intenzione, di adempiere –nonostante le numerose avversità indipendenti da essa¹–, all'impegno di procedere alla pubblicazione dei propri Atti.

Gli studi pubblicati nel presente 9° Volume degli Atti della «Società» riproducono in sostanza le Relazioni presentate nel corso del Seminario Interdisciplinare di filosofia del diritto e di storia del diritto svoltosi negli anni 2017 e 2018². In questo contesto l'utilizzo dell'espressione «*in sostanza*» è giustificato in particolare tenendo conto dei seguenti fatti:

¹ Alcune di queste avversità, importanti ma non uniche, sono state la pandemia di coronavirus scoppiata nel 2019 e le sue ripercussioni seguenti sulla vita sociale ed economica.

² Per la precisione, il Seminario Interdisciplinare si è svolto con il titolo generale (quale formulato almeno nella versione greca) «Atto, fortuità e diritto». In seguito, tuttavia, si è constatato che ciò che funge da *pendant* dell'atto non è la fortuità (come proprietà astratta) bensì il caso fortuito (ossia l'evento fortuitamente sopravvenuto). Nel presente Volume degli Atti, pertanto, si è preferito riformulare anche il titolo greco come «Atto, caso fortuito e diritto».

- Nel presente Volume non sono compresi alcuni studi, i quali sono stati presentati in forma di Relazioni orali nel corso del suddetto Seminario Interdisciplinare, ma i loro testi scritti non sono stati consegnati entro il termine fissato oppure non sono stati consegnati secondo le condizioni stabilite dalla «Società».
- Di prù, i testi degli studi pubblicati non coincidono del tutto con quelli delle Relazioni orali presentate nelle rispettive Sedute del suddetto Seminario Interdisciplinare; in molti casi infatti sono state apportate migliorie, oppure in un secondo tempo sono avvenute aggiunte o eliminazioni.
- Inoltre l'ordine di pubblicazione degli studi nel presente Volume non coincide del tutto con l'ordine con cui sono stati presentati in forma di Relazioni orali (tale differenza si spiega con il fatto che l'ordine di presentazione delle Relazioni orali era stato in parte stabilito –inevitabilmente– in base a fattori di altro tipo e in particolare in base al tempo a disposizione di ciascun relatore e in funzione degli impegni di ciascuno, mentre l'ordine di pubblicazione degli studi nel presente Volume è stato esclusivamente dettato da una necessità di rigore scientifico).
- Va da sé, infine, che il contenuto degli studi pubblicati nel presente Volume (che costituiscono la forma scritta delle rispettive Relazioni orali) rispecchia le opinioni dei loro autori³.

Il tema generale del suddetto Seminario Interdisciplinare degli anni 2017 e 2018, riecheggiato già nel titolo del presente Volume⁴, costituisce, per così dire, una eco remota del senso del tema generale del Seminario Interdisciplinare di filosofia del diritto e di storia del diritto degli anni 2004 e 2005, espresso anche nel titolo del 3° Volume degli Atti della «Società» («Concetti di libertà e diritto»). Se infatti l'atto è la manifestazione propria della libertà, la fortuità, ossia la contingenza, –in quanto caratteristica di alcuni eventi– hanno l'effetto di ostacolare la realizzazione della libertà (al punto che l'esecuzione dell'atto appare talvolta come messa in pericolo, cioè come un «rischio»).

³ Lo stesso dicasi per la forma linguistica scelta per ciascuno studio (in particolare, per quanto riguarda i testi di studi o di riassunti in lingua greca, la scelta tra greco epurato, greco demotico o greco misto) e per i segni grafici (vale a dire, per quanto riguarda i testi di studi o di riassunti in lingua greca, la scelta tra sistema di scrittura politonico o sistema di scrittura monotonico, e per quanto riguarda i testi di studi o di riassunti in lingua tedesca, la scelta tra sistema di scrittura cosiddetto «vecchio» e sistema di scrittura cosiddetto «nuovo», caratterizzato soprattutto dalla sostituzione, su vasta scala, della lettera ß con doppia s).

⁴ In proposito cfr. tuttavia anche sopra Nota 2.

Si pone dunque l'interrogativo se l'ostacolo o il limite in questione –che, dal punto di vista dell'essere razionale finito, si manifesta precipuamente come non prevedibile– sia dovuto a una debolezza del soggetto o a una particolarità dell'oggetto stesso. Ecco uno straordinario campo di ricerca per l'indagine filosofica ma anche per le scienze speciali (in particolare per queste ultime si vedano soprattutto il cosiddetto principio di indeterminazione (in tedesco *Unschärferelation*), nell'ambito della fisica, e i reati dovuti a responsabilità oggettiva così come il concetto di forza maggiore, nell'ambito delle scienze etiche e sociali). Proprio tale campo si propone di esplorare ulteriormente il presente Volume degli Atti.

La «Società Ellenica di ricerca filosofica e storica del diritto» desidera esprimere i propri calorosi ringraziamenti alla Camera degli Avvocati di Atene, il cui Consiglio d'Amministrazione ha deciso di erogare alla «Società» un contributo per sostenere una parte delle spese di stampa del presente Volume degli Atti –decisione che costituisce altresì un altissimo onore per la «Società»–. Inoltre desidera esprimere calorosi ringraziamenti al Goethe-Institut di Atene, all'Istituto Francese di Grecia e all'Istituto Italiano di Cultura di Atene per il loro concorso all'organizzazione del Convegno del 23/24 novembre 2017 (incluso il fatto di mettere a disposizione le loro sale delle conferenze per questo Convegno).

Gli incaricati dell'edizione

Johannes Strangas

Ex professore universitario,
Avvocato
Presidente della «Società»

Antonis Chanos

Professore associato
dell'Università Panteion
Membro del C.A. della «Società»

Dimitrios Pyrgakis

Magistrato
presso il Consiglio di Stato ellenico
Membro della «Società»

Francesco Belvisi

Professore associato
dell'Università di Modena
e Reggio Emilia

Dionysis Moschopoulos

Professore ordinario
dell'Università dello Ionio
Vicepresidente della «Società»

Viktoria Vasilopoulou

Sociologa, già Dirigente
di Istituto scolastico
Tesoriere della «Società»

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ*/
INHALTSVERZEICHNIS/TABLE DES MATIÈRES***/INDICE******

Σελίς
Seite/Page

Πρόλογος	V
Vorwort	VIII
Avant-Propos	X
Prefazione	XIII
Πίναξ Περιεχομένων – Inhaltsverzeichnis/Table des matières/Indice	XVII
I. Φιλοσοφική-διεπιστημονική θεώρηση	1
Philosophische-interdisziplinäre Betrachtung	1
Aspect philosophique-interdisciplinaire	1
Aspetto filosofico-interdisciplinare del diritto	1
<i>Ιωάννης Στράγγας, Ἡ ἔννοια τῆς τυχαιότητος ὑπὸ το φῶς τοῦ Πίνακος τῶν Κατηγοριῶν</i>	<i>3</i>
<i>Johannes Strangas, Der Begriff der Zufälligkeit im Lichte der Kategorientafel</i>	<i>60</i>

* Κάθε Εισήγηση συντεταγμένη σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα, συνοδεύεται ἀπὸ περίληψη σὲ γερμανικὴ, γαλλικὴ ἢ ἰταλικὴ γλῶσσα. Καί, ἀντιστρόφως, κάθε Εισήγηση συντεταγμένη σὲ γερμανικὴ, γαλλικὴ ἢ ἰταλικὴ γλῶσσα, συνοδεύεται ἀπὸ περίληψη σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα.

** Jedes in griechischer Sprache abgefaßtes Referat ist mit einer Zusammenfassung in deutscher, französischer oder italienischer Sprache versehen. Und umgekehrt ist jedes in deutscher, französischer oder italienischer Sprache abgefaßtes Referat mit einer Zusammenfassung in griechischer Sprache versehen.

*** Chaque Rapport rédigé en langue grecque est suivi d'un Résumé en langue allemande, française ou italienne. Et, inversement, chaque Rapport rédigé en langue allemande, française ou italienne, est suivi d'un Résumé en langue grecque.

****Ogni Relazione redatta in lingua greca è accompagnata con un Riassunto formulato in lingua tedesca, francese o italiana. E, inversamente, ogni Relazione redatta in lingua tedesca, francese o italiana, è accompagnata con un Riassunto formulato in lingua greca.

<i>Jean Strangas</i> , La notion de fortune à la lumière de la Table des catégories	94
<i>Johannes Strangas</i> , La nozione di fortuna alla luce della Tavola delle categorie	120
<i>Kuno Lorenz</i> , Der dialogische Charakter der Vernunft	139
<i>Kuno Lorenz</i> , Ὁ διαλογικὸς χαρακτήρας τοῦ Λόγου	158
<i>Μιλτιάδης Λειβαδίτης</i> , Λογικότητα καὶ Λογικὴ εἰς τὶς νοήμονες πράξεις καὶ εἰς τὶς ἀπλούστερες μορφές συμπεριφορᾶς	161
<i>Miltiade Livaditis</i> , Raisonabilité et logique dans les actes rationnels et les formes plus simples du comportement	168
<i>Γεώργιος Δελλαπόρτας</i> , Τυχαιότης καὶ ἐγκεφαλικὲς λειτουργίες. Ἡ συμβολὴ τῆς κβαντικῆς φυσικῆς	171
<i>Georges Dellapostas</i> , Zufälligkeit und Gehirnfunktionen. Der Beitrag der Quantenphysik	198
<i>Κωνσταντῖνος Γιατράς</i> , Πιθανότης καὶ στατιστικὴ	203
<i>Constantin Giatras</i> , Probabilités et Statistique	230
<i>Πέτρος Στεφανέας</i> , Λογικὲς δράσεις γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς τυχαιότη- τας, ιδίως στὸ πεδίο τῆς διαχείρισης τῶν προσωπικῶν δεδομένων	235
<i>Petros Stefaneas</i> , Azioni logiche per eliminare la fortuna, soprattutto nell'ambito del trattamento dei dati personali	245
<i>Heinrich Beck</i> , Akt und Potenz als philosophische Grundbegriffe in Geschichte und Gegenwart	249
<i>Heinrich Beck</i> , Ἐνέργημα καὶ Δύναμις ὡς θεμελιώδεις φιλοσοφικὲς ἐννοιες στὴν διαδρομὴ τῆς ἱστορίας καὶ σήμερα	271
<i>Alexandre Zabalza</i> , Praxis, Kthton et Kairos. Cosmogonie juridique de la Terre et de l'Oikos	279
<i>Alexandre Zabalza</i> , Πράξις, χρόνος καὶ καιρὸς. Δικαιϊκὴ κοσμογονία τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οἴκου	287
<i>Μιχαὴλ Μαντζανάς</i> , Τύχη καὶ μοῖρα εἰς τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἠθικὴ	293
<i>Michel Mantzanas</i> , Chance et destin dans l'éthique grecque ancienne	299
<i>Χρήστος Τερέζης</i> , Ὅροι ἀποτροπῆς τοῦ πολιτικῶς καὶ τοῦ κοινωνικῶς τυχαίου εἰς τὸ ὄγδοο βιβλίον τῶν Πλατωνικῶν Νόμων	301

<i>Christos Terezis</i> , Conditions d'écartement du fortuit politique et social dans le huitième livre des <i>Lois</i> de Platon	319
<i>Νικόλαος Χρόνης</i> †, Τύχη καὶ αὐτόματον παρ' Ἀριστοτέλει	323
<i>Nikolaos Chronis</i> †, Τύχη und αὐτόματον bei Aristoteles	331
<i>Ἑλένη Προκοπίου</i> , Ὁ ρόλος τῶν «περιστάσεων» εἰς τὴν θωμιστικὴ θεωρία τῆς δικαιοσύνης	335
<i>Eleni Procopiou</i> , Le rôle des «circonstances» dans la théorie thomiste de la justice	358
<i>Νικολίτσα Γεωργοπούλου</i> , Ἐνέργεια, ἐλευθερία καὶ πράξις τοῦ Ἐγὼ εἰς τὸν Fichte	361
<i>Nikolitsa Georgopoulou</i> , Akt, Freiheit und Tat des Ichs bei Fichte	368
<i>Γιάννης Πρελορέντζος</i> , Ὁ ρόλος τῆς τυχειότητος στὴ θεωρία τοῦ Vladimir Jankélévitch περὶ δικαιοσύνης	371
<i>Yannis Prelorontzos</i> , Le rôle du fortuit dans la théorie de la justice de Vladimir Jankélévitch	410
<i>Χάρης Παπαχαράλαμπος</i> , Ἡ ἐνδεχομενικότητα ὡς τόπος τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου στὴν ὕστερη νεωτερικότητα	421
<i>Charis Papacharalambous</i> , Kontingenz als Ort der Rechtsphilosophie in der Spätmoderne	432
<i>Νικόλαος Τροβάς</i> , Τυχειότης καὶ ἐνέργημα εἰς τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία	437
<i>Nicolaos Trovas</i> , Hasard et acte en Théologie Orthodoxe	444
<i>Ἀνδρέας Πυλαρινός</i> , Ἀλεατορικὴ μουσικὴ	451
<i>André Pyllarinos</i> , Musique aléatoire	454
<i>Evangelélos Moutsopoulos</i> †, Saisir l'occasion procurée par le hasard: Éthique et Droit	455
<i>Εὐάγγελος Μουτσόπουλος</i> †, Ἡ σύλληψις τῆς ὑπὸ τῆς τύχης παρεχομένης εὐκαιρίας: Ἠθικὴ καὶ Δίκαιο	458
<i>Βασίλης Βουτσάκης</i> , Οἱ ἀρετὲς ἐμπρὸς τὴν τυχειότητα	459
<i>Vassilis Voutsakis</i> , Les vertus face à la fortuité	483
<i>Antonis Chanos</i> , Rechtsakt und Rechtskommunikation	491

<i>Αντώνιος Χάνος</i> , Δικαιϊκὸ ἐνέργημα καὶ δικαϊκὴ ἐπικοινωνία	504
<i>Ιωάννης Σαρμάς</i> , Τυχαιότης καὶ προβλεψιμότης ὡς θεμέλια τῆς νομοθέτησης	509
<i>Ioannis Sarmas</i> , Le hasard et le prévisible en tant que fondements de l'acte de légiférer	516
<i>Francesco Belvisi</i> , Agire, caso e diritto: Il caso nell'applicazione del diritto	519
<i>Francesco Belvisi</i> , Πράττειν, τυχαῖο γεγονὸς καὶ δίκαιο: Τὸ τυχαῖο γεγονός στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου	550
<i>Ἡλίας Κανελλόπουλος</i> , Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης ὡς θεσμικὸ ἀντίβαρο στὶς τυχαιότητες περὶ τὴν ὑλοποίηση τῆς Δημοκρατίας	561
<i>Ilias Kanellououlos</i> , L'indépendance du pouvoir judiciaire, contrepoids aux hasards du processus démocratique	575
II. Δικαιοϊστορικὴ θεώρηση	577
Rechtshistorische Betrachtung	577
Aspect historique du droit	577
Aspetto storico del diritto	577
<i>Χρήστος Νταμπακάκης</i> , Ἐνέργημα καὶ τυχαιότης εἰς τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία: Τὸ παράδειγμα τοῦ Οἰδίποδα	579
<i>Christos Dabakakis</i> , Acte et hasard dans la tragédie grecque: Le paradigme d'Œdipe	583
<i>Καλλιόπη Κ. Παπακωνσταντίνου</i> , Ἡ ἐπιρροή τοῦ τυχαίου στὴν ἀττικὴ δικονομία	585
<i>Kalliopi K. Papakonstantinou</i> , Der Einfluss des Zufalls im attischen Prozess	600
<i>Ιωάννης Ε. Τζαμτζῆς</i> , Ἕνας ἐργολάβος, μιὰ οἰκοδομὴ κι ἕνας σεισμὸς (Πανδέκτης, 19.2.59)	605
<i>Ioannis E. Tzamtzis</i> , Un entrepreneur, un bâtiment en construction et un séisme (Digeste, 19.2.59)	614
<i>Leo Peppe</i> , I rischi processuali insiti nella figura del giudice in Diritto Romano	619

<i>Leo Peppe</i> , Οἱ πρὸς τὴν μορφή τοῦ δικαστῆ συμφυεῖς δικονομικοὶ κίνδυνοι εἰς τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο	648
<i>Γεώργιος Κακαβάς</i> , «Ποσειδώνιοι καταστροφαί». Ἡ περίπτωση τῶν παράλιων πόλεων τῆς Ἀνατολικῆς Λοκρίδος κατὰ τὸ σεισμὸ μὲ τσουνάμι τοῦ 551 μ.Χ.	661
<i>Georgios Kakavas</i> , «Catastrophes Poséidonniennes». Le cas des villes côtières de Locride orientale lors du tremblement de terre suivi d'un tsunami en 551 après J.-C.	672
III. Διακλαδικὴ δικαϊκὴ θεώρηση	677
Intradisziplinäre rechtliche Betrachtung	677
Aspect juridique intradisciplinaire	677
Aspetto giuridico intradisciplinare	677
<i>Götz Schulze</i> †, Die Bedeutung des Zufalls im Zivil- und Zivilprozessrecht	679
<i>Götz Schulze</i> †, Ἡ σημασία τοῦ τυχαίου εἰς τὸ Ἀστικὸ Δίκαιο καὶ εἰς τὸ Ἀστικὸ Δικονομικὸ Δίκαιο	683
<i>Θεόδωρος Ἀσπρογέρακας-Γρίβας</i> , Ἡ συνεισφορά τῆς τυχειότητος στὴν ἔκβαση τοῦ ἐνεργήματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρωτοτυπία τοῦ πνευματικοῦ ἔργου	689
<i>Théodore Asprogerakas-Grivas</i> , L'apport de la fortuité à l'issue de l'acte, apprécié sous l'aspect du caractère original de l'œuvre de l'esprit	712
<i>Χρυσάφω Τσούκα</i> , Τὸ κατὰ τὸ ἰδιωτικὸ διεθνὲς δίκαιο ἐφαρμοστέο δίκαιο στὴ διοίκηση ἀλλοτρίων: Προϊὸν τυχειότητος ἢ ἐπακολούθημα ἐνεργήματος;	721
<i>Chrysapho Tsouka</i> , Le régime de la gestion d'affaires en droit international privé: Résultat de fortuité ou conséquence d'un acte?	748
<i>Θεόδωρος Ν. Τσακίρης</i> , Ἡ ἔννοια τῆς τυχειότητος εἰς τὸ Διεθνὲς Δίκαιο καὶ τὴ Διεθνῇ Πολιτικῇ	759
<i>Theodor N. Tsakiris</i> , Der Begriff der Zufälligkeit im Völkerrecht und in der Internationalen Politik	773

<i>Ρεβέκκα-Εμμανουέλα Παπαδοπούλου</i> , Ἡ «άνωτέρα βία» εἰς τὸ δικονομικὸ καὶ τὸ οὐσιαστικὸ δίκαιο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως	779
<i>Rébecca-Emmanuèla Papadopoulou</i> , La «force majeure» dans le droit procédural et substantiel de l'Union européenne	803
<i>Σπυρίδων Βλαχόπουλος</i> , Ἡ σημασία τῆς μεταβολῆς τῶν ἀσταθμῆτων πραγματικῶν δεδομένων εἰς τὴν ἑρμηνεία τοῦ Ὁργανωτικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου	809
<i>Spyridon Vlachopoulos</i> , Die Bedeutung des Wandels der unabwägbareren Ereignisse im Hinblick auf die Auslegung des organisatorischen Teils der Verfassung	820
<i>Φωκίων Γεωργακόπουλος</i> , Τὸ τυχαῖο καὶ ἡ ἑρμηνεία καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος	825
<i>Phokion Géorgakopoulos</i> , L'élément fortuit et l'interprétation et application de la Constitution	834
<i>Athanasios Gromitsaris</i> , Rechtsakte im Spannungsverhältnis zwischen Gewaltenteilung und Gewaltenverschränkung in rechtsvergleichender Perspektive. Zugleich Überlegungen zur Reform als Zufall und zur Vordringlichkeit des Befristeten	837
<i>Αθανάσιος Γρομιάρης</i> , Τὰ ἐνεργήματα τοῦ δικαίου μεταξὺ διαχωρισμοῦ καὶ διασταυρώσεως τῶν ἐξουσιῶν. Συντυχακὲς μεταρρυθμίσεις καὶ πιεστικότης τῶν προθεσμιῶν ἀπὸ σκοπιᾶς συγκριτικοῦ δημοσίου δικαίου	858
<i>Διονύσης Φιλίππου</i> , Ὁ θεσμικὸς ρόλος τῆς δικαστικῆς λειτουργίας στὴν ἐποχὴ τῶν μνημονίων: Τὸ παράδειγμα τῆς «μνημονιακῆς νομολογίας» τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. Δικαστικὸς αὐτοπεριορισμὸς ἢ δικαστικὸς ἀκτιβισμὸς;	871
<i>Dionysios Philippou</i> , Le rôle institutionnel du pouvoir judiciaire à l'ère des plans d'austérité: L'exemple de la jurisprudence y afférente du Conseil d'État hellénique. Autolimitation du pouvoir judiciaire ou bien activisme judiciaire?	891
<i>Εὐγενία Πρεβεδούρου</i> , Ἡ διοικητικὴ πράξη ὡς θεμελιώδης ἔννοια τοῦ διοικητικοῦ δικαίου	897
<i>Eugénie Prevedourou</i> , L'acte administratif en tant que notion fondamentale du droit administratif	956

<i>Δημήτριος Πυργάκης</i> , Περὶ τῶν λεγομένων κυβερνητικῶν πράξεων	973
<i>Dimitrios Pyrgakis</i> , À propos des actes dits de gouvernement	1000
<i>Ἀπόστολος Παπακωνσταντίνου</i> , Τυχαιότης καὶ Διοικητικὸ δίκαιο. Ὅπτικὴ τῆς ἐπίδρασης τῆς πραγματικότητος στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου	1011
<i>Apostolos Papakonstantinou</i> , La fortuité et le Droit administratif. La perspective de l'influence du réel sur l'application du droit	1019
<i>Χαρίκλεια Ἀθανασοπούλου</i> , Ἀστικὴ εὐθύνη τοῦ Κράτους γιὰ ζημίες ἀπὸ τυχαῖα φυσικὰ φαινόμενα	1025
<i>Hariclia Athanassopoulou</i> , Responsabilité sans faute de l'État pour les dommages causés par les catastrophes naturelles accidentelles	1051
<i>Νικόλαος Κονδύλης</i> , Ἡ ἀνωτέρα βία εἰς τὸ διοικητικὸ δικονομικὸ δίκαιο	1059
<i>Nikolaos Kondylis</i> , La force majeure en droit du contentieux admini- stratif	1101
<i>Ἑλένη Κατραμάδου</i> , Ἡ ὑποχρέωση συμμόρφωσης τῆς Διοίκησης σὲ περίπτωση θανάτου του νικήσαντος διαδίκου ἐπὶ ὑποθέσεων ἐπι- λογῆς προϋσταμένων ὀργανικῶν μονάδων τοῦ δημοσίου	1107
<i>Eleni Katramadou</i> , L'obligation de l'administration de se conformer à un jugement en cas de décès du requérant qui a eu gain de cause en matière de sélection de chefs de service de la fonction publique	1144
<i>Δημήτριος Καραμαγκιώλης</i> †, Τυχαῖο καὶ ποινικὸ δικονομικὸ δίκαιο	1151
<i>Dimitrios Karamangiolis</i> †, Zufall und Strafprozeßrecht	1159
<i>Ἀθανάσιος Χουλιάρας</i> , Ὅψεις τῆς ἀντεγκληματικῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ ποινικοῦ δικαίου στὴν κοινωνία τῆς διακινδύνευσης	1163
<i>Athanasios Chouliaras</i> , Aspects de la politique criminelle et du droit pénal dans la société du risque	1204

II.

ΔΙΚΑΙΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

**RECHTSHISTORISCHE
BETRACHTUNG**

**ASPECT
HISTORIQUE
DU DROIT**

**ASPETTO
STORICO
DEL DIRITTO**

ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΤΑΜΠΑΚΑΚΗΣ

Δρ. Δικαίου

**ΕΝΕΡΓΗΜΑ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΟΤΗΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ:
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΟΙΔΙΠΟΔΑ**

Σκοπό της παρούσας Εισήγησης αποτελεί η ανάδειξη του ενεργήματος και της τυχαιότητας στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας και δη στην περίπτωση του Θηβαίου βασιλιά Οιδίποδα. Επιχειρώντας μία ακροθιγή ιστορική αναδρομή πρέπει να επισημάνουμε τα εξής: Οι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν οι πρώτοι δυτικοί στοχαστές που ασχολήθηκαν με την τύχη και την τυχαιότητα. Περί το 400 π.Χ. ο ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ ισχυρίστηκε ότι ο κόσμος διέπεται από μονοσήμαντους νόμους τάξης και θεωρούσε την τυχαιότητα υποκειμενική έννοια, άμεσα συνυφασμένη με την εγγενή ανθρώπινη αδυναμία ως προς την αντίληψη της φύσης των συμβάντων. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ θεώρησε την τύχη και την αναγκαιότητα ως αντίρροπες δυνάμεις και ταξινόμησε τα ενδεχόμενα σε τρεις κατηγορίες: βέβαια ενδεχόμενα, πιθανά ενδεχόμενα και μη προβλέψιμα ενδεχόμενα. Περί το 300 π.Χ. ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ πραγματεύτηκε την έννοια της τυχαιότητας επισημαίνοντας ότι η ύπαρξή της λειτουργεί ανεξάρτητα από την ανθρώπινη γνώση. Τον 13ο αιώνα μ.Χ. ο ΘΩΜΑΣ ο ΑΚΙΝΑΤΗΣ αντιμετώπισε την έννοια της τυχαιότητας ως συνισταμένης ποικίλων αιτίων. Ωστόσο, κατ' εκείνον η φύση δεν κυριαρχείται από την τυχαιότητα, καθώς πολλά μοτίβα, τα οποία εντοπίζονται στη φύση είναι μάλλον απίθανο να έχουν δημιουργηθεί κατά τρόπο τυχαίο.

Ως προς την τυχαιότητα σε σχέση με το μύθο του Οιδίποδα εντοπίζουμε τα εξής: Οι τρεις μείζονες τραγικοί της αρχαιότητας χρησιμοποίησαν το μύθο του Οιδίποδα ως δραματουργική πρώτη ύλη και αποτύπωσαν με διαφορετικό, ασφαλώς, τρόπο το βίο του Θηβαίου βασιλιά. Στην τραγωδία του ΑΙΣΧΥΛΟΥ «Επτά επί Θήβας» η ενοχή του Οιδίποδα είναι κληρονομική και συνυφασμένη με το αμάρτημα του Λαΐου, ενώ ο ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ (εις την τραγωδία «Φοίνισσαι») θεωρεί ότι η μοίρα του Οιδίποδα είναι καθορισμένη προ της γέννησής

του. Αντιθέτως, ο ΣΟΦΟΚΛΗΣ (εἰς τὴν τραγωδίαν «Οιδίπους Τύραννος»), πέραν τῆς κληρονομικῆς κατάρας καὶ τοῦ καθορισμένου πεπρωμένου, εμφανίζει τὸν τραγικὸν ἥρωα στὴν ἀναζήτησιν καὶ τελικὰ τὴ συνάντησιν μετὰ τὸ πεπρωμένον του, προκειμένου νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν καταγωγὴν του. Ὁ Οιδίπους, ὡς ὁ πλέον διάσημος τραγικὸς ἥρωας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας, εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένος μετὰ μίαν ἀλληλουχίαν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐν πολλοῖς καθορίζουν τὴν ἀνοδὸν, καθὼς καὶ τὴν τραγικὴν του πτώσιν. Τὸ ἐνέργημα καὶ ἡ τυχειότης ἀποτελοῦν τοὺς κατεξοχὴν πυλώνες, ἐπὶ τῶν ὁποίων ερεῖδεται ἡ συνολικὴ πορεία τοῦ ἥρωα αὐτοῦ. Εἰδικότερα, ἐναρκτήριο λάκτισμα τῆς πορείας αὐτῆς ὑπῆρξε ὁ χρησμός, τὸν ὁποῖον ἔλαβε ὁ βασιλιάς Λαῖος, βάσει τοῦ ὁποῖου τὸ τέκνον ποῦ θὰ ἀποκτούσῃ μετὰ τὴ σύζυγόν του Ιοκάστη θὰ γινόταν δολοφόνος τοῦ πατέρα τοῦ καὶ σύζυγος τῆς μητέρας τοῦ. Ἡ συνεπακόλουθον ἐγκατάλειψιν τοῦ βασιλικοῦ βρέφους στὸν Κιθαιρώνα συνιστᾷ ἐνέργειαν με σκοπὸν τὴ διευθέτησιν τῶν πραγμάτων, ὥστε νὰ ἀποσοβῇ ὁ κίνδυνος υλοποιήσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ χρησμοῦ. Ὡστόσο, λόγω ἐνός τυχαίου γεγονότος καὶ μίας ἀπόφασης ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἐπὶ τῆς οὐσίας ἀνατρέπεται καὶ δρομολογεῖται ἡ ἐπαλήθευσιν τοῦ φοβεροῦ περιεχομένου τοῦ χρησμοῦ. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἡ συνάντησιν τοῦ ἐπιφορτισμένου μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ βρέφους δούλου μετὰ τὸν Κορίνθιον ποιμένα καὶ ἡ ἀπόφασιν τοῦ δούλου νὰ ἀψηφήσῃ τὴν ἐντολὴν τοῦ βασιλιά τοῦ καὶ λόγω οἴκτου νὰ φυγαδεύσῃ ἐπὶ τῆς οὐσίας τὸν βρέφος μέσω τοῦ ποιμένα. Ἡ συνάντησιν αὐτὴ ἦταν τὸ πρῶτον μίας ἀλληλουχίας τυχαίων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὁδήγησαν τὸν ἥρωα στὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πεπρωμένου τοῦ. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, ὁ Οιδίπους τυχαῖα ἐνημερώνεται ἀπὸ ἓνα μεθυσμένον θαμῶνα ἐνός καπηλείου στὴν Κόρινθον γιὰ τὴ μὴ ὑπαρξὴ συγγένειας μετὰ τοὺς ὑποτιθέμενους γονεῖς τοῦ. Ἡ πληροφορία αὐτὴ συνιστᾷ τὸ ἐφαλτήριο τοῦ γιὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς καταγωγῆς, τοῦ τραγικοῦ παρελθόντος καὶ φυσικὰ τοῦ ζοφεροῦ μέλλοντος τοῦ. Ἀπόρροια τοῦ τυχαίου αὐτοῦ γεγονότος ἦταν ἡ λήψιν δελφικοῦ χρησμοῦ σχετικὰ μετὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ Οιδίποδα. Ὁ χρησμός ἐπὶ τῆς οὐσίας ἦταν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον μίαν ἀναπαραγωγὴν τοῦ χρησμοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχε λάβῃ ὁ Λαῖος.

Οἱ χρησμοὶ στα ἔργα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας καὶ διὰ καὶ στὴν ὑπὸ ἐξέτασιν τραγωδίαν διαδραματίζουσιν ἓνα σημαίνοντα ρόλον, ἀφοῦ ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ ἥρωα κατὰ κανόνα ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴν λήψιν ἐνός ζοφεροῦ χρησμοῦ ὡς πρὸς τὴν πορείαν τοῦ ἥρωα. Ἐν προκειμένῳ, ἐνδιαφέρον

παρουσιάζει το γεγονός ότι οι αρχαίοι πολιτισμοί μετέρχονταν διαφόρων μαντικών μεθόδων σε μία συνειδητή απόπειρα περιορισμού ή και παράκαμψης της τυχαιότητας.

Οι προαναφερθέντες χρησμοί όμως εν προκειμένω, αν και ελήφθησαν με αυτό το σκοπό, εν τέλει υλοποιήθηκαν λόγω τυχαίων γεγονότων. Πράγματι, μετά το χρησμό που έλαβε ο Οιδίπους στην απέλπιδα και ανώφελη απόπειρα αποφυγής του πεπρωμένου του τελικά το συναντά και μάλιστα υλοποιεί την πρώτη από τις φοβερές πράξεις, τις οποίες είχε τρόπον τινά χρεωθεί προτού καν υπάρξει. Η εκ διαμέτρου αντίθετη πορεία του με σημείο αναφοράς την Κόρινθο τον οδηγεί ακριβώς στο σημείο, στο οποίο ήταν βέβαιη, βάσει του χρησμού και του πεπρωμένου του, η παρουσία του. Η τυχαία συνάντηση με τον πατέρα του Λαίο και ο διαπληκτισμός με το θανατηφόρο αποτέλεσμα καθιστούν τον τραγικό ήρωα όμηρο του πεπρωμένου του.

Ωστόσο, εγείρει αμφιβολίες ο χαρακτηρισμός ενός γεγονότος ως τυχαίου, εφόσον η τέλεσή του έχει διατυπωθεί και προεξοφληθεί στο πλαίσιο ήδη δύο χρησμών. Μολονότι οι χρησμοί δεν ήταν αναλυτικοί ή περιγραφικοί ως προς την τέλεση της πατροκτονίας, η πράξη αυτή στηρίχθηκε σε δύο τυχαία γεγονότα (ενημέρωση περί της καταγωγής, τυχαία συνάντηση πατέρα-γιου). Εν προκειμένω η τυχαιότητα λειτουργεί ως συνθήκη υλοποίησης μιας προδιαγεγραμμένης πορείας στο πλαίσιο της αναγκαιότητας. Εύλογο, επομένως, το ερώτημα εάν η πατροκτονία θα υλοποιείτο με μία σειρά διαφορετικών τυχαίων γεγονότων και κατά πόσο η ειμαρμένη πραγματώνεται με τυχαία ή αυστηρά προμελετημένα και επιμελώς σχεδιασμένα γεγονότα. Η συνάντηση με τη μυθική Σφίγγα –ως τυχαιότητα– και η λύση του αινίγματος της –ως ενέργημα– αποτελούν το αναγκαίο βήμα υλοποίησης της δεύτερης φοβερής πράξης του (σύζευξη και τεκνοποιία με τη μητέρα του Ιοκάστη). Η λύση του αινίγματος συνεπάγεται μία μακρά περίοδο ευημερίας για την πόλη της Θήβας, η οποία, ωστόσο, διακόπτεται βίαια εξαιτίας ενός λοιμού που αποδεκατίζει τους κατοίκους της πόλης. Μολονότι ο Οιδίπους είναι νομικά και ηθικά αθώος για τη δολοφονία του Λαίου, δεδομένου ότι βρισκόταν σε κατάσταση άμυνας και αγνοούσε την ταυτότητα του θύματος, ο λοιμός αποτελεί φυσικό επακόλουθο ενός εγκλήματος, το οποίο παρέμεινε ατιμώρητο. Το μίasma της πατροκτονίας και της αιμομιξίας υφίσταται στην πόλη ανεξαρτήτως του βαθμού ευθύνης του Οιδίποδα. Η έννοια της τύχης εντοπίζεται σε δύο χωρία του κειμένου και